

Sen o dceři národa

4. února 1867 se na žofínském plese seznámila osmnáctiletá Zdenka Havlíčková s mladým důstojníkem, polským šlechticem Quidem Battagliou. Mladého muže zajímaly české poměry a sledoval údajně i českou literaturu, dokonce se stal (zřejmě jako nemnohý důstojník pražské posádky) členem Měšťanské besedy, hovořil i česky, přestože v hovoru s dívkou dával snad přednost francouzštině. Zadal se u ní na mazurku, ovšem společným tancem to neskončilo, dívka zcela nepochybně poručíka pěšího pluku č. 15 zaujala. Za několik dní – možná to byla náhoda, možná záměr – se Quido Battaglia s přítelem objevili jako podnájemníci v domě Braunerových. Tam, v rodině svého poručníka Františka Augustina Braunera, Zdenka Havlíčková bydlela (právě se rozešla se svou první láskou – třidvacetiletým učitelem na obchodní škole Karlem Petrem Kheilem, bratrem své přítelkyně a spolužačky, a váhala mezi přízní ke svému vrstevníku a dávnému obdivovateli hraběti Václavu Kounicovi a pragmatickým poměrem k šnakovskému statkáři Antonínu Svobodovi, kterého pro ni vyhlédl Braunerovi). V domě U Racenbeků, č.p. 352, který se nacházel na rohu Perštýna a nynější Národní třídy, se začalo schylovat k milostnému románu. Oba mladí lidé si vyznali lásku, vyměňovali si psaníčka a nakonec se objevili společně na veřejnosti.

Reakce na tento tuctový příběh však byla neobyčejně prudká, až nepřičetná. Nejenže byli milenci okamžitě rozděleni (dostali oba příkaz poměr ukončit a Havlíčkovou navíc odvezli vlakem do Poděbrad, do rodiny purkmistra Hráského a odtud do dlouhodobého „exilu“, do Rakovníka k Trojanům), ale současně se jejich poměr stal okamžitě předmětem rozsáhlého veřejného projednávání nejen v nejbližším sousedství – v okruhu Battagliovy pražské tety nebo bezprostředního okolí Braunerových či mezi Zdenčinými přáteli. Kolovaly klepy o Zdenčině těhotenství, ve vídeňských novinách (BRDLÍKOVÁ 1906: 691) se ta zpráva dokonce objevila černé na bílém. Pátá sloka populární Haisovy písně Hrobka Havlíčkova – „Tvoje tělo v hrobě hnije, | ale Zdeňka mezi námi žije“ – doznala drobnou, avšak zásadní změnu: „ale Zdeňka s důstojníkem žije...“ (HAIS 1985: 422).²⁰

20) Později se na tomto místě objevoval verš „ale duch tvůj posud v Čechách žije“ (srov. VÁCLAVEK – SMETANA 1949: 334).

Přítom Battaglia bral své city vážně („vyslovil jsem jí svou lásku s pevným úmyslem, že bude mojí ženou,“ píše o tom později, jako starý muž, v roce 1906 Růženě Jesenské – JESENSKÁ 1915: 47) a rozhodně nebyl vlastně špatnou „partii“ v obvyklém konvenčním smyslu: byl důstojníkem, navíc šlechtic, jeho otec působil jako vrchní soudce v Haliči, legenda hrdiny polského povstání dodávala Quidovi romantického lesku. V případě Zdenky Havlíčkové však tyto „společenské hodnoty“ nehrály roli a dokonce se obracely ve svůj pravý opak. Důstojník byl v tomto případě vnímán jako součást vládní mocenské struktury, se kterou česká politická reprezentace ve svém zápase proti rakousko-uherskému vyrovnání vstupovala do střetu. Ani jeho šlechtictví neimponovalo, to, že byl Polák, pak všechno ještě ztěžovalo – nedávné ohlášení vstupu Poláků na říšskou radu vyhrtilo protipolské postoje, navíc se v české politice právě hrálo ruskou kartou (a ta znamenala v době po potlačení polského povstání vždy akcent protipolský). V půli února pražská premiéra Glinkovy opery *Ruslan a Ludmila* vyústila v nadšené ovace carovi a v době, kdy skandál kolem sympatií Zdenky Havlíčkové propukl, se již připravoval odjezd české delegace do Moskvy.

Dívka, se kterou se seznámil na masopustním bále polský šlechtic a důstojník v rakouské uniformě, prostě nebyla soukromou osobou, a cokoli udělala, bylo posuzováno z hlediska „národního zájmu“. Ani to, jak byla tehdy na plese oblečena (prý bílé šaty s rudými květy máků), nebylo výsledkem její volby, naplněním představy toho, jak si sama přeje vypadat, nebylo to tedy ani znamením jejího vlastního sebevědomého přihlášení k české národnosti. Nosit národní barvy nebylo pro ni osobním vyznáním, neočekávalo se ostatně od ní, že bude mít vlastní přesvědčení – v jejím případě nebylo na podobném gestu nic osobního, vyplývalo již přímo z jejího postavení. Ta dívka prostě byla skrznastrz znakem: znakem národa a jeho mravní velikosti (národ se rozhodl zajistit budoucnost sirotka po „mučedníku brixenském“ sbírkou, která přinesla slušné jmění), znakem nehynoucí památky otcovy, jejím pokračováním. Dívka se stala součástí Havlíčkova kultu, svým způsobem přímo relikvií po „velkém muži“, byla včleněna do mytického syžetu, jímž se národ s Havlíčkem ztotožnil – hrdina se obětoval za národ a národ ho za to zastoupil ve výchově osiřelého dítěte, jemuž se stal místo něho „otcem“. Od počátku šedesátých let, tak jak byl Havlíček stále silněji sakralizován, sílily také pokusy učinit starost o malou Zdenku předmětem

veřejné péče. Karlínský továrník Josef Seykora jí okázale věnoval zisk z prodeje Havlíčkovy busty, kterou uvedl na trh, skladatel František Pivoda v její prospěch vydal písně, Jan Šubert projev, který měl nad Havlíčkovým hrobem, Jan Erazim Sojka jí poukázal výnos z prodeje letáku Nad hrobem Karla Havlíčka Borovského, městská rada v Jaroměři jí udělila příslušnost (MERHOUT 1914: 36n.).

Zásadním průlomem se pak stala výzva k veřejné sbírce, publikovaná anonymně jako Zasláno v *Národních listech* v červnu 1861 (HAJN 1936: 150 n.). Anonymní dopis neznámé „upřímné Češky“, „nezkušené“, „skromné dívky“, který byl nadepsán „Lístek dcerám národa českého“, vyčítal, že mezi těmi, kdo se starají o malou Zdenku, dosud chybějí ženy: „A přece odkázal náš velký mučenič pravdy Karel Havlíček, když umíral, celému národu českému jediné své dítě, své blaho, svou Zdeňku. Nám všem ji odkázal, všem Čechům a Češkám, bysme o ni tak jak on otcovsky pečovali a o ni se starali. Protož jest i Zdeňka naše, my všichni jsme její bratři, sestry, otcové, matky a máme všickni stejnou měrou přispívati, když se o to jedná, malé naší sestřičce budoucnost pojistiti.“ Pisatelka přišla s konkrétním návrhem: „Nůže, milé sestry, i naší Zdeňky bude svátek, nedáme sestřičce naší žádného vázaného? O vím, že dáte, sejde se tu prací od Vás rozličných, drobnůstek, sošek a věcí ozdobných takové množství, že mezi nimi ani Zdeňčičku viděti nebude. Věci tyto pak dáme několika šlechtným mužům vlasti, by nám národní loterii zřídili, stržené pak peníze za losy dáme naší sestřičce Zdeňce a rozmnožíme tak, jak doufám, o hezkou částku.“

Tento text je v historii utváření Zdenčina kultu neobyčejně důležitý. Stál na počátku vzniku Sboru pro památku Havlíčkovu a Sboru paní k uskutečnění národní loterie pro Zdeňku Havlíčkovou, které se staly organizačními základy přípravy celého podniku. Ale důležitý je i tím, že se v něm příznačně objevil pozdější vlastně oficiální titul Zdenky Havlíčkové – „dcerka národa“. V této chvíli měl ještě podstatně jiný význam – nevztahoval se výlučně k ní, zůstával v tvaru množného čísla: jako „dcery české“ byly v Zaslánu osloveny všechny ženské příslušnice českého národa a Zdenka byla mezi ně zahrnuta jen jako jedna z nich („malá naše sestřička“). Přesto výraz padl zřetelně v souvislosti s ní, v titulu článku, který rozhodoval její osud, a od této chvíle s ní mohl být – a také byl – snadno spojován: „Národ bude tobě otcem, | A vlast' matičkou,“ píše se o ní v básních (FURCH 1936: 142). „Zdenka se stala dcerou národa,“ říká o ní zpravodaj ze

slavnosti loterie (SCHWARZ 1862: 1). Rituálem slavnosti jako by se přímo symbolizovalo formální převzetí otcovských povinností – ale spolu s nimi i otcovských práv vůči osiřelé dívce – národem. Tímto aktem byl národ také jakoby zhmotněn, zkonkrétněn – zpřítomňovalo ho masové vystoupení účastníků sbírky, promlouvala o něm peněžní částka, jež byla prodejem losů získána, a vlastně i záplava věcných darů, které se do loterie sešly. Ve sbírce na Zdenku Havlíčkovou se vlastně rodil rituál, který byl později zopakován v organizaci sbírky na Národní divadlo, byla tu vyzkoušena jak jeho organizace, tak formální prostředky, a vlastně i jeho sémantika. Vždyť i postupné skládání jednotlivých darů v jediný svrchný národní dar, jednotně aranžovaný a veřejně vystavený, bylo předobrazem obřadného svážení kamenů na stavbu divadla z různých míst českých zemí. Lišilo se jen větší intimitou a privátností vkládaných obětí. Zatímco základní kameny stavby byly dopravovány do Prahy jako znaky rozmanitých „částí těla“ české vlasti, dary pro loterii vstupovaly do rituálu jako předměty osobního vlastnictví (a často dokonce každodenní osobní spotřeby). Nebyly to totiž ve své většině věci vysloveně cenné nebo alespoň pozoruhodné – jako kávový servis od kněžny Taxisové, stříbrný pohár s Havlíčkovým heslem od továrníka Kohouta, soška Schwanthalerovy Libuše, kterou daroval Jan Palacký, album spisovatelů od Taxise, koberce se zemskými znaky od slečen Doubkových, pouzdro se soupravou na rosolku od Ferdinanda Fingerhuta nebo zlaté hodinky, které anonymně věnoval Fügner, stříbrný tác od paní Králové z Rakovníka či váza z mušlí od českých vojáků z benátského pluku. Naopak, byly tu i krajně bizarní předměty: prasklá vázička, šálek s natlučeným ouškem, staré mýdlo, manžety na svícny, perlové košíčky, bezcenné obrazy apod. „Většina výher, které darem se sešly,²¹ přece jen odpovídala skromnému rozsahu a nevyvinutému stupni tehdejší české společnosti,“ hodnotila to po letech Renáta Tyršová (TYRŠOVÁ 1907: 14), ale toto pojetí sbírky bylo přítomno již v samém zadání, ve zveřejněné výzvě, která výslovně vybízela k posílání „drobnůstek“. Právě ta neokázalost darů slévajících se přesto v jedinou skvělou „národní oběť“, ve vznešený „národní dar“, který zasluhuje důstojné vystavení (výstava byla uspořádána v prvním patře žofínského paláce a jejím aranžérem byl Karel Löschner),

21) Úplný soupis darovaných předmětů viz *Seznam darů k národní loterii pro Zdenku Havlíčkovou*, Praha 1862.

pomáhala představit národ jako jedinou bytost s jediným tělem a jedinou duší a vůlí („slavným způsobem chtěl národ podepsat listinu, jížto přijímá Zdeňku za dceru svou“ – SCHWARZ 1862: 2), ale současně složenou z konkrétních lidí ve své většině nijak výjimečných. „Domáckost“, nenucenost jednotlivých předmětů tak vlastně posilovala obraz národa jako velké rodiny spjaté nezrušitelnými pouty pokrevních svazků. Jako komunity, která není jen abstraktním celkem, pouhou „myšlenou pospolitostí“, jak jsme náchylni národ ve smyslu Benedicta Andersona definovat dnes (ANDERSON 1991). Z tehdejší perspektivy byl něčím více, něčím reálnějším, určitějším, přirozenějším – a přitom paradoxně i mystičtější. To on zaručoval, že se z obyčejných předmětů, a to i z předmětů vyřazených jako nepotřebné, stával okázalý dar, součást tajemného mystéria národní oběti, jež mohla být důstojnou odpovědí na oběť, kterou přinesl hrdina, „mučedník“ svému národu. Jestliže mučedník „prolil svou krev pro svobodu národa“ (a tak byl Havlíčkův životní příběh mytizován), pak národ svým darem přejímal otcovskou roli za padlého hrdinu vůči jeho dceři a symbolicky „ujal se krve svého bojovníka“, převzal osobní ochranu jeho rodu.

Ideální, „pseudorodinné“ svazky tohoto typu byly navíc považovány za natolik důležité, že před nimi skutečná, přirozená příbuzenská a citová pouta mezi lidmi musela ustoupit. Vplétání Zdenky do rituálů havlíčkovského kultu bylo tak provázeno snad téměř nevyhnutelně jejím násilným odebráním z rodiny Jarošových (Adéla Jarošová byla sestra Havlíčkovy zemřelé ženy Julie a Zdenka, která u ní žila od dětství, v ní viděla svou matku a také ji tak – jak vzápětí uvidíme – oslovovala) a přemístěním do cizího prostředí, kde nikoho důvěrně neznala a kde byla obklopena výlučně neosobními svazky formálního dohledu nad dodržováním litery „národní výchovy“ (a kde zřejmě nebyla nijak nadšeně vítána – Hanuš, u něhož bydlela před Braunerem, o tom psal Helceletovi víc než chladně: „Poddal jsem se tomu, čeho nebylo minouti“ – in HELCELET 1910: 476). Tento akt, motivovaný finančními potížemi, do kterých se rodina dostala – Zdenčina teta Adéla byla dokonce pro dluhy vězněna²² –, byl v osobní rovině ovšem značně drsný. Jedním z dokladů toho, jak bolestně se dívky dotýkal, je dopis, který napsala někdy v létě roku

22) Srov. mj. Riegrův dopis adresovaný pí. Menšíkové, v Malči 20. srpna 1884, *Besedy Času* 15, 1910, č. 19, s. 151n.

1863, tedy jako čtrnáctiletá, své babičce, Havlíčkově matce Josefě Havlíčkové, do Německého Brodu: „Ani sobě pomyslit nemůžeš, jak nešťastná jsem, jak mě celý svět pronásleduje. Nemají na tom dost ty necitlivci, že o své peníze jako o almužnu prosit musím, ale připravili by mě rádi o zdraví, ba o život. Pomysli si, drahá babičko, nyní ještě ke všemu vzali Jarošovi poručnictví a mě chtějí dát někam jinam. Kam? to Bůh sám ví.“ Dále oznamuje, že po setkání s doktorem Braunerem, který jí nové podmínky jejího života oznámil, se „rozstonala“ a byla tak „bez smyslů, že myslela maminka, že jsem se zbláznila, a poslati musela pro doktora“ (HAVLÍČKOVÁ 1863).

Dvojediná role, která byla Zdence Havlíčkové vnučena, role „dcery národního mučedníka“ a „dcery národa“, určovala prostě stále neúprosněji její životní poměry, předurčovala dívku k určitému chování na veřejnosti i v soukromí a od počátku zasahovala do nejintimnějších oblastí: do sféry milostné. Dodnes tomu soustředění pozornosti vděčíme za to, že máme její citová hledání až neskutecně podrobně zdokumentována a dokázali bychom sestavit jejich přesný kalendář (MERHOUT 1914; STREJČEK 1915: 25–30; MACHAČ 1905/1906: 645–653; ZÍBRT 1927; HELLMUTH-BRAUNER 1974: 417 až 434; LA PNP, fond K. P. Kheil, dopisy V. Kounice Z. Havlíčkové).

V půli července roku 1864 ve Štěpánské ulici Havlíčkovou poprvé zahlédl její vrstevník hrabě Václav Kounic, dověděl se, kdo je, a sledoval ji tajně až do Klementina, kde tehdy u Hanušů bydlela. Teprve v únoru příštího roku se s ní díky Vojtěchu Fričovi seznámil a o měsíc později sešel na večeri s maďarským houslistou Reményim (dokonce seděl vedle ní). V létě byl Zdenkou Havlíčkovou v Poděbradech okouzlen statkář Antonín Svoboda ze Šnakova a jeho matka už začala uvažovat o blízkém sňatku. Koncem září si se Zdenkou začíná dopisovat Kounic a oba se dohodnou, že si vymění fotografie. Na začátku roku 1866 se Zdenka Havlíčková na ulici potkala s neznámým mužem v ekvipáži, hovořil špatnou češtinou, pravděpodobně to byl (jak usuzovala Zdenčina přítelkyně, Bulharka Eka Goranová)²³ šlechtic. V únoru si Zdenka Havlíčková vyznala lásku s Karlem Petrem Kheilem a o dva dny později si zapsala na kousku papíru (dodnes uchovávaném), že je šťastna. Na znamení lásky si Kheil a Havlíčková vyměnili prameny svých vlasů: „Pro Vás drahý Karle mohu vše

23) Dopis E. Goranové Z. Havlíčkové ze dne 10. 1. 1866, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

učiniti – i vlasy své Vám dáti! Já nevím, proč všude slyším, že se to nepatří dávat vlasy – ano že to jest hřích. Když to rozvážím, zdá se mi to být naopak poetické.“²⁴ Udržují svou lásku v tajnosti (zejména praktickému Kheilovi na tom velmi záleží), domlouvají se pomocí zvláštní květomluvy – podle postavení květináčů v jejím okně, psaníčka jim vzájemně doručuje Kheilova sestra a spolužačka Havlíčkové Elvíra a později Bettina Ševčíková, vychovatelka u Braunerů, v milostné korespondenci přitom dostává Kheil krycí jméno Božena, aby se předešlo důsledkům případného odhalení. Oba milenci si obřadně zvolili důvěrníky, kterým se se svým citem svěřili. Kheil svému blízkému známému a Havlíčková poděbradské přítelkyni Filipce Hráské: „Filipíno, já miluju Karla Kheila! – Nemůžeš si ale představit trapnější postavení, než jaké má naše horoucí láska. Jeho drahé dopisy musím jako zločinné důkazy tajně náramně uschovávat. Mluvit s ním nemožu, leč jsme-li kdesi najednou pozváni, anebo vidět ho mohu v divadle.“²⁵ Přes ten zoufalý tón několik dní nato sděluje Zdenka Elvíře Kheilové během vyučování na putujícím papírku svou skepsi ohledně hloubky lásky ke Kheilovi, ale brzy nato jí zase líčí, jak si budoucí manželství s jejím bratrem představuje. Bez ohledu na úzkostlivé utajování se poměr prozradil: na počátku května napsala Havlíčková Kheilovi dopis, kterým se s ním rozchází, a přerušuje korespondenci, současně ho však jiným listem ujistila, že rozchod nemá brát vážně, že byla k psaní dopisu na rozchodnou donucena. Kheil navštívil Zdenku Havlíčkovou v Roztokách, kde měli Braunerovi letní sídlo. V říjnu Zdenka Havlíčková s dětmi Braunerových (budoucí malířkou Zdenkou Braunerovou a malou Aničkou, později nešťastnou láskou Zeyerovou) Kheila navštívila a stěžovala si, že je poručníkem nucena ke sňatku se Svobodou. V listopadu si Havlíčková vyznává lásku s Kounicem (alespoň on od té chvíle světlí den 10. 11. 1866 jako počátek vzájemného vztahu). Kheil začíná tušit, že se Zdenčin poměr k němu změnil, položí jí otázku, platí-li dosud její slib věrnosti, a na konci prosince, v době, kdy je u Braunerů už pravidelným hostem mladý Kounic, jí píše uražený list, ve kterém oznamuje, že svazek přerušuje. Kounic, který se dověděl od Braunerové, že je Zdenka těžkomyslná a vědomě podrývá své zdraví, přítelkyni žádá, aby cítila odpovědnost

24) Dopis Z. Havlíčkové K. P. Kheilovi ze dne 6. 3. 1866, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

25) Dopis Z. Havlíčkové F. Hráské ze dne 1. 4. 1866, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

i za jeho život, nikoli jen za svůj.²⁶ Zatímco však oznamuje matce, že si chce, až dosáhne plnoletosti, Zdenku Havlíčkovou vzít za ženu, dojde k onomu legendárnímu setkání Havlíčkové s Battagliou.

Jsou zachovány vizitky s narychlo načmáranými vzkazy Battaglio-vými z dubna, kdy vypukl skandál kolem jejich vztahu, tedy z doby těsně před tím, než Zdenku Havlíčkovou odvezli z Prahy. Jsou psány česky, ale s výraznými polskými názvuky: „Zdeninko nejdražša, piš mi, co s Tebou tam dělaji ti tyrani – co myslí dělati. O, oni jsou ničemní. Každá nejmenši Tvá křivda bude strašlivě pomstěna! Svě křivdy ne umím se mstiti – ale Tvé – o strašlivě budu!“ Battaglia ujišťoval Zdenku o svých citech i o svém pevném plánu: „Já mám plan jednani pevný a dobrý – od Tebe nic ne chci, toliko, aby jsi odebrala všeckou naději našim nepřatelům – aby jsi im mluvila každé minuty, že mně miluješ i budeš milovati – aby jsi toho nestydila se před celým světem – my přinutíme ich, že musí dovolit! o! jak dlouho já budu žíti, oni mají ve mně nezvítězeho protivníka – budeme viděti kdo vyhra... Zdenko ja jsem strašny – nechaj se boji ta šajka me pomsty... Battaglia jest strašny – jest jako lev podražděny strašný! O Zdenko mluv im, že by dali pokoj – bo běda im! Zdenko, co se stane, nikt mi Tebe ne vezmi – nikt! Jak chci jednu chvíle s Tebou mluvit! Sie darf ihn nicht sehen, nicht sprechen – ha-ha-ha-o! Elende Leute!“²⁷

Ohromený Kounic se rozjel za Havlíčkovou do Poděbrad, zahrnul ji výčitkami, ale ona ho donutila pokleknout a prosit o odpuštění. Poté, co byla převezena do Rakovníka, navštívil Kounic v Roztokách paní Braunerovou a marně prosil, aby mu dala doporučení, se kterým by byl mohl Havlíčkovou u Trojanů v Rakovníku navštívit. Vezme tedy záležitost do svých rukou a vyžádá si u Trojanů v posledním zářijovém týdnu přijetí ještě před svým odjezdem na studia na táborskou hospodářskou akademii. Battaglia pak brzy Prahu opouští také a odjíždí do Polska – ještě v dubnu roku 1868 Kounic sděluje Havlíčkové na její žádost s celkem pochopitelnou tendenčností, jak se Quidovi Battaglioovi vede („jest vesel a aranžuje důstojnické věnečky v náramném množství. Šťastný člověk!“)²⁸, ale i on sám ve svých

26) Dopis V. Kounice Z. Havlíčkové ze dne 21. 12. 1866, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

27) Navštívěnyky Quida Battaglia se vzkazem Z. Havlíčkové, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

28) Dopis V. Kounice Z. Havlíčkové ze dne 11. 4. 1868, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

vztazích ke Zdence Havlíčkové ochabuje a oba si brzy nato „vracejí slovo“. Od prosince roku 1868 do prosince 1869 si přestávají psát a do Zdenky Havlíčkové se v Rakovníku zamiluje Trojanův koncipient Antonín Pacák, před časem snoubenec Trojanovy nedávno zemřelé dcery Milady. Za Zdenčina pobytu v Praze na počátku roku 1870 se však opět Zdenčin vztah s Kounicem obnovil, Václav Kounic Zdenku Havlíčkovou navštívil u Braunerů v Praze i v Roztokách. Po návratu do Rakovníka Zdenka vyprávěla o Kounicovi Pacákovi, a když ji pak Kounic v červnu opět u Trojanů navštívil, Pacák dotčeně zanechal Havlíčkové dopis a odjel do Prahy. Rakovnické setkání bylo však pro Kounice zklamáním, Zdenka mu připadala chladná a nepřístupná. „Nemohla jsem jináč,“ zapsala si Zdenka tehdy do kalendáře.²⁹ Ale připojila něžně: „V půl druhé odjel můj Robertek“ (Kounic se jménem Robert s oblibou označoval). „Touha po R.,“ zapisuje si dokonce o několik dní později. Když pak na počátku července odjížděla přes Prahu s profesorem Zeleným do Německého Brodu, ve vlaku k ní Kounic nečekaně přistoupil a doprovázel ji až do Jeníkova. O několik dní později však Havlíčková uschovala a zapečetila prsten, který od Kounice dostala darem, a svého nápadníka se zřekla. Zdá se jí ve snu, že má svatbu se statkářem Svobodou a procházejí se spolu neznámou zahradou. Když ji na konci srpna Václav alias Robert Kounic nečekaně v Brodu navštívil, přijme ho sice nejdříve dost nevlídně, ale pak zjihne a je nečekaně šťastná. Zdá se jí pak po jeho odjezdu jiný sen, o tom, jak ji Kounic objímá. Když se Zdenka v listopadu krátce objeví v Praze, vrátí se do Brodu, aniž by se s Kounicem rozloučila, čímž se ho nemile dotkne. Kounic ji přesto znovu navštíví o vánocích, společně stráví Štědrý večer a ujišťují se o své lásce. Ale i nadále je jejich vztah plný nedorozumění: když se ji Kounic pokouší přimět, aby mu v dopisech přestala vykat, a žertem pohrozí, že neotevře žádný její dopis, dokud nepřistoupí na tykání, odpoví Havlíčková příkrým psaním, jímž přerušuje korespondenci,³⁰ a mladému muži dá pak dost práce, aby rozmíšku urovnal. Havlíčková však stejně vzápětí svazek přerušila, oznámila to Braunerům (Brauner byl podle ní toho

29) Zápisky Z. Havlíčkové v kalendáři na rok 1870, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

30) Dopis Z. Havlíčkové V. Kounicovi ze dne 10. 3. 1870 („Pane hrabě! Líbilo se pohoziti mi, že neotevřete můj list – pod jistou výminkou – a přece jsem Vás neprosila, abyste četl mé listy!“), Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

názoru, že „je prospěšnější upustit od K. [Kounice] – než mít s ním poměr“ – MACHAČ 1905/1906: 648) a poděkovala za šťastný nápad ohledně sňatku se Svobodou, napsala jim, že má tuto partii „za velmi výhodnou“ a vzápětí Antonínu Svobodovi oznámila, že bude jeho ženou.

Milostná oslnění, hravé erotické rituály, rozchody a v závěru, krátce před smrtí, kterou jako by Zdenka předvíдалa a přímo přivolávala, rezignovaný návrat k první volbě na samém počátku za ni učiněné poručníkem. I do celkové linie příběhu lásek „dcery národa“ se tak promítá jí přidělený úděl – nikoliv tedy jen do historie s Battagliou, která se na pozadí tohoto kalendária jeví jen pouhou epizodou, dokonce jednou z nejkratších. Prosazuje se ovšem i v podrobnostech, do každé z milostných historií zasahuje role „dcery národa“ a „dcery Havlíčka“ svými ustálenými atributy. Na samém počátku vztahu s Karlem Petrem Kheilem se na něho Zdenka Havlíčková obrátila s varováním upozorňujícím na její zvláštní postavení: „Kladu Vám to nyní tím vřeleji na srdce, aby Vám moje láska byla zrovna svatou! víte, že jsem dcera Havlíčkova – že jeho jméno jest sice slavné břímě, ale také choulostivé.“ Když jí připadá, že Kheil reaguje málo chápavě, své varování zdůrazňuje: „ta, která Vám svou lásku darovala, nosí jméno, které by nevěností Vaší mohlo býti pokáleno.“³¹ Sám mladý Kheil (jakkoli v daném případě projevil značnou strýzlivost) havlíčkovský kult respektoval, hlásil se k němu, na znamení lásky přinášel Zdence kytice zdobené slovanskou trikolorou a plně si uvědomoval, že známostí s ní vstupuje přímo do nitra národní svatyně: „Byl jsem dnes ráno v kapliče U františkánů, abych vzdal povinnou úctu památce milovaného otce Tvého a k Němu vznášel prosbu, aby požehnal lásce naší,“ píše jí v létě.³² Vede si pietně sešitek s vloženou fotografií Havlíčkovou a s básněmi s ním spojenými (je tam i báseň Ke dni 17. června 1860 se slovy „Plesej, můj národe český, | vstal Ti Tvůj vykupitel“)³³. A na konci roku 1866, krátce před Zdenčiným seznámením s Battagliou, když se s ní rozešel pohoršen jejím ochladnutím a tím, že udržovala známost s dalšími dvěma nápadníky – hrabětem Kounicem a statkářem Svobodou, ji Kheil odmítá opět s poukazem

31) Dopis Z. Havlíčkové K. P. Kheilovi z února 1866. Srov. dopis K. P. Kheila Z. Havlíčkové ze dne 11. 2. 1866, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

32) Dopis K. P. Kheila Z. Havlíčkové ze dne 29. 7. 1866, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

33) Sešit K. P. Kheila, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

na Havlíčkovu památku a s ironickým připomenutím jejího varování z počátku jejich známosti: „Dne 12. února psala jste mně tato slova: – Láška Vám musí být svatá, neb ta, která Vám svou lásku darovala, nosí jméno, které by nevěností Vaší mohlo být pokáleno. Zajisté mi nyní přisvědčíte, že mám příčiny, abych Vás litoval, neboť nevěností svojí ke mně a jednáním svým jména Havlíčkova nehodným, sama jste pokálela jméno své.“³⁴ Také milostný vztah ke Kounicovi je postavením „dcery národa“ poznamenán. Někdy Kounic s tímto určením zápasí stejně, jako s ním zápasil Kheil, snaží se její roli oddělit od ní samé: „Znal jsem Vás dříve, nežli jsem měl o významu jména Vašeho pravé, neb aspoň jasné ponětí, a víte, že od té doby, co Vás znám, jsem Vás miloval: myslím, že se neprohřeším proti památce otce Vašeho, příkládám-li jí na lásku malého vlivu, rovněž tak jsem osamělost Vaši tehdáž nemohl ani posoudit.“ Jindy tu roli akceptuje jak v polohách prestižně ekonomických („vezmeš-li si mne se jméním, že s českým národem, kterému – a ne p. Braunerovi neb jiným doktorům – do něho něco je, stojím tak zadobře, že se spolu vždycky srovnáme“), tak prestižně sakrálních. Ale ani vztah k Battagliovi se neobešel bez podobných přímých odkazů k Havlíčkovi: Zdenka přisahalna na terase u Braunerů Battagliovi lásku „před obrazem svého otce“ (JESENSKÁ 1915: 47).

Havlíčková se se zálibou a hrdě podepisovala „dcera národa českého“ (ZÍBRT 1927: 2), sama poměřovala vnučenou sociální rolí každý svůj krok („Jest nyní mým jediným cílem stati se hodnou svého jména. Jest to velká a těžká úloha pro mne...“)³⁵ a každý její krok byl také touto sociální rolí poměřován. Dr. Trojan ji vybízí, aby byla „jména otcova vždy pamětlivá“. Matka statkáře Svobody ji dopisem ujišťuje, že ji bude do smrti „milovat jako své vlastní dítě a ctít jako Zdenku Havlíčkovu“.³⁶ To, jestli dívka s někým promluví nebo nepromluví, jestli někomu napíše nebo nenapíše, není hodnoceno jen podle etikety obecně tehdy určující podobu vztahů mužů a žen, ale i etiketou žádoucího chování „dcery národa“ a „dcery Havlíčkovy“. Psát jí a dostat od ní psaní je prestižní záležitost: „Což je to maličkost, smět

34) Dopis K. P. Kheila Z. Havlíčkové ze dne 29. 12. 1866, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

35) Dopis Z. Havlíčkové A. Braunerové ze dne 12. 4. 1867, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

36) Dopis A. P. Trojana Z. Havlíčkové ze dne 7. 8. 1871, dopis H. Svobodové Z. Havlíčkové ze dne 20. 9. 1865, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

dopisovat dcery Havlíčka. Pro jednoho Čecha a vůbec Slovana to může než slava být...“ – tak to vidí Eka Goranová.³⁷ Ale tato prestiž je i lákadlem, korespondencí s ní se pisatelé utvrzují ve svém významu, ve svém doteku se sanktem, a současně tak dávají najevo právo na přiblížení k ní: „Mně by jistě nedovolil nikdo si psát, kdybych nebyla Havlíčková. Proto ale že jsem to, tak si bere každý jakési právo na mě.“³⁸ Její postavení jí dovoluje myslet na muže vyšší vrstvy, než by jí jinak příslušelo – ať už jde o zmíněného neznámého cizince v ekvipáži, zřejmě aristokrata (její důvěrnice Goranová už tehdy sní o tom, že jednou bude navštěvovat svou přítelkyni jako hraběnku), který ji na ulici proti etiketě oslovil a kterému ona taktéž proti etiketě odpověděla. Kounic, jenž se o ní dlouho a trpělivě uchází, ostatně je hrabě. A také Battaglia je šlechtic – baron Battaglia de Sopramonte et Pontealto. Díky svému zvláštnímu postavení Zdenka Havlíčková není mladým aristokratům společensky podřazena – případný svazek s ní není jednoznačně vnímán jako mesaliance, jak tomu tehdy bylo v případě manželství knížete Thurn-Taxisa a Jenny, neurozené dcery učitele. Naopak – sama mohla nutit své šlechtické partnery, přímo či nepřímou, aby se jí přizpůsobili: s „neznámým cizincem“ si smlouvá schůzku v Měšťanské besedě, Battaglia se kvůli ní odhodlává vzdát se vojenské kariéry a Kounic se v korespondenci s ní usilovně honosí republikánstvím, učí ji Marseillaisu a ochotně je připraven podle jejích rozmarů zříci se kdykoli svého původu: „Nedovedete-li ani Vy, slečno, Vy jediná, mi onu malichernost odpustit, nevím věru, zbývá-li jiného prostředku, kromě mé krve, aby shladila ze mne skvrnu mého rodu.“³⁹

Z pohledu havlíčkovského kultu, ale i z hlediska ideální představy českého národa, která se vyznačovala vždy silnými rysy plebejskými, ztrácelo prostě šlechtictví na své přitažlivosti. Situace se dokonce přímo obrací: to ona stojí nahoře a mladí aristokrati jsou nuceni k ní nábožně vzhlížet: „Ach ovšem královna plesů není pro republikána,“ stýská si Kounic ve svých zápiscích. „Nyní vy tančíte a vznášíte se

37) Dopis E. Goranové Z. Havlíčkové ze dne 29. 7. 1866. Literární archiv PNP, fond K. Havlíček Borovský, pozůstalost Z. Havlíčkové.

38) Dopis Z. Havlíčkové E. Kheilové, b. d., Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

39) Dopis V. Kounice Z. Havlíčkové z 15. 10. 1867, 17. 11. 1867 („Umíte ještě Marseillaisu? Musím si nyní vždy na Vás vzpomenout, když ji zpívám.“) a 21. 9. 1865, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

v opojném kruhu a pravíte: Pohleďte na mne, jak jsem krásná, spanilá a vznešená, já, vaše královna; kolik vás tu touží po jediném pohledu, komu z vás se dostane dotknouti se roucha mého, zaslechnouti zvuku slov mých.“⁴⁰ A vlastně i ona se tak cítí: „já ubohá princezna,“ říká o sobě se zřetelnou dávkou ironie, ale jistě nikoli bezdůvodně.⁴¹

Přetvoření živé bytosti v celonárodní symbol nemohlo být prostě bezbolestné, bylo spjato s nemalou prestiží a s výsadami, ale znamenalo i bezvýjimečnou kontrolu chování i jednání Zdenky Havlíčkové, zasahovalo krutě do jejího soukromí. Cokoli učinila, bylo ihned poměřováno důstojností a leskem symbolu, což neustále vyvolávalo otázky – na straně veřejnosti, ale konečně i v ní samé –, je-li symbolu hodna. To napětí způsobovalo, že se mýtus „dcery národa“ mohl tak snadno přetvořit v mýtus „nehodné dcery“ národa – jak se v kratičké epizodě jejího okouzlení mladým polským důstojníkem ukázalo. Její mýtus byl v šedesátých letech minulého století vytvářen jako odlesk mýtu havlíčkovského a sama legenda „dcery národa“ mohla plně fungovat jen za života ženy, jíž byla přiřčena a jejíž život mohl být s pomocí legendy ovládnut. Mýtus dcery národa se opíral o rituál ovládnutí, mustrování a výčitek. Po smrti své nositelky ztrácel velmi rychle svou sílu a jeho pokračování v pozdějších literárních verzích už jeho funkci i smysl proměňovalo. K nejvýznamnějším literárním ohlasům „mýtu dcery národa“ patří *Maloměstský román* Terézy Novákové (poprvé zveřejněný v *Příteli domoviny* roku 1890) a o něco mladší próza Růženy Jesenské *Legenda ze smutné země* (1907).⁴²

Jsou to přitom zpracování zásadně odlišná. Nováková v *Maloměstském románu* vypráví příběh Svatavy, dcery utýraného národního hrdiny, „národního buditele a učence Jana Kroveckého“, která se ve městě odrodí svým kořenům a podlehne svodům německého

40) Citované zápisky z 29. 1. 1866 v listu Z. Havlíčkové ze dne 25. 3. 1867, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

41) Dopis Z. Havlíčkové E. Kheilové ze dne 7. 2. 1866, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

42) Jiná literární zpracování osudů Zdenky Havlíčkové zůstala svou literárně-historickou zajímavostí daleko za prózami Novákové a Jesenské – například románek Jiříny Horské *Když se květy rozvíjely* (1930), který byl spíše pokusem o prozaickou reflexi života autorčiny matky, Zdenčiny poděbradské přítelkyně Filipky Hráské, nebo divadelní hra Viléma Skocha *Dcera národa – Panna ve skleněném domě* (1933). Z posledních let pochází divadelní hra Jindřicha Fairaizla *Dcera národa* (1988), později zpracovaná jako hra televizní.

barona z Woldenbergu. Legendární epizoda lásky Zdenky Havlíčkové k Battagliovi je tu přetvořena v příkladný syžet: dívka s baronem prchne vlakem, ale cestou prohlédne, dovídá se, že právě její svůdce vydal „národního mučedníka“ Kroveckého úřadům, a zoufalá se rozběhne do polí. Je nalezena svými blízkými, a když se probere z nemoci, do níž upadne, je náhle jako vyměněná, přihlásí se k památce svého otce a po smrti je s ním pohřbena do společného hrobu. Nováková neusiluje o přepis dat životopisu Havlíčkové, spokojuje se jen s několika rámcovými náznaky, zcela pomíjí motiv „adopce“ národem (omezuje se jen na jednoduché narážky typu „dcera národa“, „dcera dogmatikova“) a soustřeďuje se na problém, který považuje za krajně důležitý. Objevila v příběhu Zdenčiny lásky k Battagliovi prostředek k vyslovení mnohem obecnějšího tématu. „O nejbolestnějším bodu v našem životě společenském chystám se beletristicky promluvit – kéž nadchne mne přitom pravý duch“ (NOVÁKOVÁ 1988: 118), psala Karolině Světlé. Vidí totiž „málo síly, nadšení, porozumění, pravých cílů“ (TAMTÉŽ: 132) v českém světě na sklonku století a proti kriticismu mladší generace, v němž spatřuje jen rozkladný živel, se pokouší o udržení tradičních obrozenských ideálů (dokonce jako by to dávala okázale najevo i pokusem o vzkříšení některých postupů Tylovy vlastenecké novelistiky). I Nováková je ovšem kritická, ironizuje vlastenecké emblémy, které poklesly ve fráze a prázdná gesta, ale současně se znepokojením horlí proti národnostní vlažnosti – což představovalo tradiční téma vlastenecké agitace po celé 19. století. Tentokrát se však předmětem útoku nestává národní indiferentnost „neprobuzených“ Nedočechů, ale spíše projevy únavy z vlastenecké epochy, která se mladým zdá již být nenávratně záležitostí minula. Postoje národní netečnosti jsou nyní vnímány jako postoje příznačně moderní, spjaté s novými trendy konce století („Nač mám dbáti rozdílů, které jen novináři vynalezli, aby záští přibýlo“ – NOVÁKOVÁ 1957: 177), fascinace moderní západní kulturou, kterou do českého světa vnášejí mladí intelektuálové, je postavena do ironického světla tím, že je vkládána do úst záporných postav („Tam to alespoň pikantně chutná, kdežto u nás má vše onu fádni, přepjatou příchut“ – TAMTÉŽ: 190). Novákové vidění světa je tak v této rané próze (na rozdíl od jejich pozdějších velkých prací) ještě krajně dvojpolové, rozbité mezi síly dobra (tradičního češství) a zla (odrodilství, cizáctví), není tu příliš místa pro polotóny, nejednoznačnost a ostatně ani pro náhody. I milostná epizoda, která je ústředním prvkem syžetu, je

pojata jako výsledek zločinného záměru (jako součást odnárodňovacího plánu paní Rzerychové).

Tomu všemu odpovídá i práce s životopisnou předlohou. Zdenčina literární dvojnice Svatava je jen pasivní loutkou v rukou svůdce, jako oběť vlivů cizotou prosáklého prostředí velkoměsta (kladné hodnoty – a také samo „češství“ – jsou naopak v románu spojovány ani ne tak konvenčně s venkovem, jako spíše s maloměstem). Battaglia je přitom Novákovou důsledně přizpůsoben fámě – jeho románový protějšek není již Polák, ale Němec, a tedy „dědičný nepřítel“ českého národa. Výmluvně také je, že literární Battaglia nemá soka v lásce: Zdenka není obklopena houfem nápadníků a mladý bouřlivák Pavel Strítežský, který tu představuje baronův protipól, je životními poměry a milostným rozčarováním směřován ke kněžskému povolání, a tak vlastně oderotizován stejně jako celý Zdenčin příběh. Volba, před kterou hrdinka stojí, je jednoznačně stylizována jako volba mezi nadosobními hodnotami.

Růžena Jesenská vnímá Zdenčin příběh ovšem naprosto jinak (JESENSKÁ 1907). Pochopila jej nikoli jako modelový syžet potvrzující posvátné hodnoty češství, které nesmí být zrazeny, ale naopak jako tragédii střetu nároků nadosobních s osobním právem na štěstí a na lásku. Její próza je také mnohem víc spjata s životopisnými daty, uvádí skutečná jména jednotlivých aktérů Zdenčiny milostné historie – Obereigner, teta Adelheit, Filipka, Náprstek, omylem i paní Náprstková (Vojtěch Náprstek se však oženil až po smrti Zdenky Havlíčkové – na to ostatně upozornila již po vydání románu Eliška Krásnohorská), Jaroš, Villani, Battaglia, nebo se, v případě žijících, uchyluje k průhledným náhražkám (hrabě Marcel – Kounic, profesor Hlaváček – Hanuš, statkář Lebeda – Svoboda, Raiman – Brauner, profesor Rubeš – Trojan, jeho syn Alfred – Lidumil Trojan, dcera Amalie – Milada Trojanová). Karel Petr Kheil (který poskytl sice ze svého archivu Jesenské pro její práci dopisy Zdenky Havlíčkové, ale žádal, v obavách, že bude podezříván, že se chce stát na úkor Zdenky na stará kolena „interessantním“, aby jeho jméno bylo v románu nahrazeno zkratkou K. P. K. s diskrétní poznámkou, že je stále mezi živými)⁴³ v románu vystupuje pod jménem Karel Hron. To, s čím Teréza Nováková vedla marně zápas, bylo pro Jesenskou

43) Dopis K. P. Kheila R. Jesenské ze 14. 3. 1903 a 4. 8. 1906, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

už samozřejmostí, vědomě relativizuje mnohá národní tabu. Románem se mihne Sabina, ale ne v tradičním kostýmu „zrádce národa“, Jesenská ho vidí s provokujícím soucitem: „...má něco kolem očí, co mi působí bolest, jako by měl velmi trpět“ (TAMTÉŽ: 86). Rozkolísává také postoj nejen k rakouské uniformě („Nejsou-li to všechno malichernosti? [...] Bílý mundur – tož bílý mundur [...] Což kdyby si zalíbila Němce! A v lásce všechno se dá pochopit a zjasnit, všechno“ – TAMTÉŽ: 163), ale dokonce i k uniformě pruské – scéna příchodu pruského vojska není očekávaným obrazem vpádu nepřátelských Germánů, pro Jesenskou je to vojsko „se zkroušenými tvářemi vítězů“ (TAMTÉŽ: 126). Ostatně ani emigrace není pro autorku nežádoucím oslabením národního zápasu: její obraz vystěhovalců jen melancholicky láká možnostmi odejít a zbavit se pout „smutné země“.

Vidění české země jako „smutné země“, která svazuje „své děti“ temným údělem, není jistě nové, dokonce i ve vztahu ke Zdence Havlíčkové tento motiv již před Jesenskou vyslovil Jan Neruda ve svém nekrologu: „Jako bychom byli tou smrtí vinni! Učinit ji, sirotka, dcerou národa, připojit osud její ku kletbě naší – odkud se jí mělo štěstí dostat! Nad námi burácí stálá bouř, rozestírá se dlouhá, dlouhá noc.“ Ale zatímco Neruda v tomtéž nekrologu končil pateticky a vracel epiteton Zdenky Havlíčkové zpět do kontextu, z něhož se zrodilo, učinil z něho opět masovou výzvu přimknout se k nadosobnímu úkolu („Hrob Zdenčin je odevřen, sem pojďte, dcery české, zde složte slib, že dcerami národa nebudete jen dle rodu...“ – NERUDA 1960: 268).

Jesenská zůstává důsledná. Představuje svou Zdenku výlučně mimo rámec jakéhokoli kolektivního apelu – jako bytost tragickou, marně se vzpírající svými sny a touhami vnucenému údělu. Zdenka Růženy Jesenské není ničím významná, jako postava je dokonce rozostřená, bez přesných linií, přímo se rozpouští v celkovém lyrickém ladění. Snad to i souvisí s autorčinou neschopností postihnout jasný typ, jak to viděla zčásti dobová kritika, která jí vyčítala, že s literární koketérií „kupí mlhy, kde je má rozptylovat“ (ŠALDA 1908: 25n.), že nedokázala vytvořit „životnou povahu“ a její hrdinka je „mdlou před každým rozhodnutím“ (NOVÁK 1907: 250n.). Jenže takové rozostření postavy mělo i své kladné významové důsledky (ostatně O. Theerovi nebránilo vidět v románové Zdence Havlíčkové „mohutnou individualitu“, blízkou Zeyerovu Plojharovi – THEER

1907/1908: 254): proti jasným konturám jednoznačných společenských norem a požadavků tak byla postavena hrdinka nejen nejednoznačná, ale přímo deklarující své právo na „nevyhraněnost“, na bezvýznamnost, jinými slovy právo na „neznakovost“ chování a chtění jedince tváří in tvář „přesémiotizované“ společnosti.

Toto „chování postavy“, nečitelné z hlediska kulturního kódu obrozenecké vlastenecké společnosti, přesněji řečeno čitelné z hlediska tohoto kódu jako chaotické a destruktivní, bylo již součástí nového kódu. Zatímco u Terézy Novákové se Zdenka alias Svatava musela polepšit, znovu splynout s normou, aby mohl být chaos zrušen (zřekla se citového poblouznění, sklonila se před památkou svého otce a povinnostmi, jež z ní vyplývaly), Zdenka Růženy Jesenské se svého „bezvýznamného“ chování nezříká, naopak její okázalé odmítání společenského kódu je, obrazně řečeno, voláním po kódu novém, v němž by mohlo být pochopeno jako smysluplné. Proti mučednické sebestylizaci jako součásti národní legendy staví Jesenská (a z toho hlediska je symbolický titul jejího románu dostatečně výmluvný) novou legendu s novou martyrologií, či spíše „antimartyrologií“ lidského osudu, který neměl ambice stát se osudem heroickým, neupínal se k nadosobnímu činu a skončil tragicky, aniž by jeho smrt nabízela spolehlivé zvýznamnění v posvátném příběhu národa. Česká literatura přelomu století přinášela celou řadu podobných syžetů – v próze i v poezii – a *Legenda ze smutné země* Růženy Jesenské, opírající se o biografii Havlíčkovy dcery, se k nim spíše jen dodatečně přiřadila: jak svým tématem a vzpurným gestem dávajícím za pravdu jednotlivci před kolektivem a vášni před prudérií, tak i vypjatým lyrismem a základními emblémy odkazujícími k slohovému rejstříku „generace buřičů“ („...smutná země mučedníků bez korun. Dala bych si na hlavu věnec divokých máků“ – JESENSKÁ 1907: 257).

Román Jesenské (jakkoli nepředstavoval jistě vrcholné dílo „mladých“) tak zasahoval hodnotovou stavbu obrozenecké kultury v poměrně citlivém bodě. Jestliže Teréza Nováková na základě osudu Zdenky Havlíčkové problém individua a jeho práv nastolených moderní dobou zkarikovala a odmítla, Jesenská využila téže předlohy k přímé polemice s asketickým nacionalismem 19. století. Právě Eliška Krásnohorská, bojovná mluvčí této překonávané tradice velké éry národní emancipace, přesně ve své recenzi románu Jesenské pochopila, že tu jde o manifest nového životního postoje, jehož je „knihová tato Zdenka“ jen symbolickým nositelem, postřehla, že je do

obrazu Havlíčkovy dcery vloženo leccos z toho, co mladá generace vyznává: opovržení nad malostí poměrů, nad „červenobílým vlastnictvím“ otců, nad teatrálností národních manifestací. Krásnohorská přiznávala sice románu (na rozdíl, jak jsme viděli, od některých kritiků nastupujícího pokolení) „vypravěčský půvab“, ale cítila se povinná ho „rozhodně odmítnouti“ právě pro tento rys generační manifestace. Dráždil ji – vrstevnici a přímo spolužačku Zdenky Havlíčkové – ironický pohled Jesenské na velké masové akce národního odporu v 19. století, k nimž se národní loterie přiřazovala, a jízlivě, byť nikoli bez duchaplnosti poznamenala, že Jesenská sice brojí proti tomu, že se Zdenka Havlíčková stala „figurkou důstojnou národní loterie“, ale sama z ní učinila figurku „důstojnou tomboly důstojnického kasina“ (KRÁSNOHORSKÁ 1908: 253–256). Próza Růženy Jesenské mohla být totiž vnímána jako obrana Zdenky Havlíčkové jen tím, kdo byl ochoten odmítnout dosavadní axiologickou hierarchii, v níž práva „národa“ stála jednoznačně nad právy jedince – v opačném případě román nastolující téma Zdenčina erotického snění vlastně nepřímou obnovoval stará podezření fámou šířená.

Obě prózy, které si zvolily za námětové východisko Zdenčin příběh, jsou vlastně zrcadlově propojeny. Zdenka alias Svatava Terézy Novákové se pokáním vrací znovu k hodnotám otcova světa (světa otců), jehož hodnoty se jí zdály být do té chvíle beznadějně zastaralé, a je tak zoufalou – a ovšem marnou – výzvou k nové generaci, aby u nich setrvala. Zdenka Jesenské symbolizuje naopak touhy a přání světa nového, otevřenějšího a méně rigorózního. Teréza Nováková ovšem nikdy nepřijala provokativní gesto Jesenské, kterým obhajovala právo života na „bezvýznamnost“ (ostatně touhu po zbežvýznamnění jako protiváhu hry s vlastním vysoce „sémiotickým“ společenským postavením mohla nalézt přímo v korespondenci Havlíčkové: „Mou smrtí bude tak malá, malá změna, brzy nebude ten krásný svět ani o tom vědět, že kdys jsem žila. – Sluníčko bude tak dětinsky se usmívat nad mým hrobem, jako se usmívalo na mě, když jsem žila“)⁴⁴.

U Jesenské se spojovalo nastolení tohoto problému také s určitou vizí postavení ženy – Zdenka Havlíčková u ní prostě představovala ženství jako živel naplňující se nikoliv na rovině prestižních

44) Dopis Z. Havlíčkové K. P. Kheilovi ze dne 18. 2. 1866, Literární archiv PNP, fond K. P. Kheil.

společenských rolí, ale ve vnitřních, především citových reakcích. Nováková naopak viděla poslání ženy zcela jinak, v jiných souvislostech ostatně výslovně odmítala i tezi švédské pedagožky a pracovnice ženského hnutí Ellen Keyové, že zatímco muž je povolán k dílu intelektuálnímu, je ženiným osudem „dílo přirozené“ a že na tomto poli může dosáhnout svébytné geniality, totiž „geniality citu“ (NOVÁKOVÁ 1961: 75–83). Přesto se i Nováková postupně dostala k podobně vyhrcočenému tématu, jaký nastolila *Legenda ze smutné země*. Na sklonku života v románu *Drašar* (časopisecky 1910) nejen otevřela téma střetu jedince a jeho osobních tužeb s normami společenskými, ale současně jedinci a jeho vnitřní touze také náhle zřetelně straní. Tehdy také ona nachází pro jeho vyslovení historickou postavu z 19. století, postavu kněze a mimochodem zakladatelské postavy české literární bibliografie Josefa Justina Michla (1810–1862).